

پنجابی نثر دی ٹور تے مستقبل

ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد ☆

Abstract:

In this article, Dr. Arshad Iqbal Arshad has described about the evolution of Punjabi Prose from its initial stages to the present form by talking about its different forms in different eras and, thus, has highlighted the thousand year's history of punjabi prose. He has discussed the 3 forms of modern prose i.e. novel, short story, and travelogue. He has predicted the bright future of Punjabi prose on the basis of its day by day popularity and progression.

Key words: Modern Punjabi Literature, Punjabi Prose, Modern Trends, Analysis.

ایس وچ کوئی شک نہیں کہ دنیا دی ہر زبان دے ادب دا مڈھ شاعری توں بجاتے نثری نین نقش بعد وچ آگھڑے۔ شاعری جذبیان دے اظہار داناں اے، جدوں جذبے شدت پھڑدے نیں تاں لفظ اپنے آپ شعراں دا روپ دھار جاندے نیں۔ فیر شاعری چیتے رہ جان والی شے اے۔ جذبیان دی ترجمان ہون پاروں ایہ انسان دے دل دماغ وچ رچ ورس جاندی اے پر نثر سوچ سمجھ کے، غور فکر کر کے لکھی جاندی اے، نثری جملے یاد رکھنا دی اوکھا کم اے۔ ایسے پاروں دنیا دی ہر زبان وچ شاعری پہلاں وجود وچ آؤندی اے تے نثر بعد وچ۔ پنجابی تے وی ایہو فارمولہ لاگو ہوندا اے پر ساڈے محققاں دی مہربانی نال پنجابی شاعری تے نثر تقریباً ہم عمر ہو گئیاں نیں۔ پنجابی شاعری دا مڈھ ناتھ جو گئیاں دے عہد توں بچھدا اے۔ ڈاکٹر پرمندر سنگھ، کراپال سنگھ کیسل تے ڈاکٹر گوہند سنگھ

☆ اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، گورنمنٹ دیال سنگھ کالج، لاہور

لانبا نے اپنی سائنسی کتاب ”پنجابی ساہت دی اوتپتی تے وکاس“ وچ پنجابی نثر دا گھرا پندیاں ایہدا مڈھ ناتھ جوگیاں دے عہد نال جا جوڑیا اے۔ اوہناں گورکھ اپنکھ دی نثر دا جیہڑا نمونہ درج کیتا اے، اوہدے وچوں کجھ جملے دیکھو:

”سری ناتھ پرمانند ہے۔ وشو گرو ہے۔ رنجن ہے۔ وشو ویا پک ہے۔ مہاں سدھن دے لکھیا ہے۔ تن پرتی ہمارے ادیش ہو۔“ (1)

پنجابی نثر دے ایس مڈھلے نمونے وچوں بھادویں اج دی پنجابی دے اکھر زور لا کے ای لکھنے پیندے نیں پر ایس نمونے نال پنجابی نثر دا سفر دسویں صدی عیسویں تیک ضرور اپڑ جاندا اے۔ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ایس عہد دا ذکر کردیاں لکھدے نیں۔

”ایس عہد وچ نثر سانوں نہیں ملدی پر چورنگی ناتھ وغیرہ دیاں کجھ چیزاں جو ایس دیکھیاں ہن۔ اوہ انونثر ہی ہن تے اوہناں توں اندازہ ہندا ہے کہ نثر دسویں صدی وچ بن چکی سی۔ بھادویں اوس وچ حروف جار بہت گھٹ ہن تے فعلاں دی صورت ابے اپ بھرنشی یا پراکرتوی ہی ہے۔ بھئی دی تھاں ’بھوتی‘ ہے، کُنھاری یاں جوگی دی رچنا وراث پُران وچ کجھ نثر دی ہے تے گورکھ ناتھ دی دسی رچنا ششٹ پُران نثر ہے۔ جس نوں اوس کال دی نثر دا اندازہ ہو سکدا اے۔“ (2)

پروفیسر پریتم سنگھ دی کتاب ”صوفی ساہت۔ بابا فرید“ دے حوالے نال ڈاکٹر پرمندر سنگھ تے اوہناں دے ساتھیاں بابا فرید گنج شکر دی نثر دا ایہہ نمونہ درج کیتا ہے۔

”بغیر گناہ ایک گھڑی نا ہی گزری مجھ پر۔ حضور بن بندگی بھی ایک گھڑی نہیں گزری، یا نہیچے جان۔ ان نفس نے میرا صاحب، نہ راہ ماریا ہے۔“ (3)

پر ایس نکلے دی زبان وی بابا فرید گنج شکر دی شعری زبان توں بہت دُور دسدی اے۔ ایس لئی کہیا جاسکدا اے کہ مڈھلی نثر دے ایہ نمونے مشکوک جیسے ای نیں۔

امیر خسرو (1253-1325) ہوراں پنجابی وچ کجھ بھارتاں لکھیاں نیں۔ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوراں اپنی کتاب وچ اوہناں دیاں چالھی بھارتاں درج کیتیاں نیں۔ ایہناں بھارتاں نوں وی پنجابی نثر دا مڈھلا نمونہ منیا جاندا اے۔ نمونے وجوں ایہہ بھارتاں دیکھو۔

عجب ڈبھی اک گڑی، راجے پگ لہائے
پوئے گج حویلی، بوہا کوئی نہ
نکا جیہا ویہڑکا دو سنگیاں مارے (4)

بابا گورو نانک (1469-1539) نے پنجاب وچ اک نویں مذہب دی مہمہ رکھی۔ اوہناں دے پیروکاراں اوہناں دے دکھ وکھ ہستیاں نال ہوئے سوال جواب (گوشٹاں) توں لے کے اوہناں دے سفر ایں تیک دے حال گمروں سانجھ لئے۔ انج سکھ گوروں دے عہد وچ کئی نثر پارے محفوظ ہوئے۔ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ایہناں دی لوڑ تے مقصد اں دے نال نال محفوظ ہوئی نثر دی گل کردیاں لکھدے نیں۔

”سکھ گورو صاحبان تے ہور ہندو مسلمان بھگتاں دے بچن، اوہناں دیاں جیون کتھاواں یں ساکھیاں، اوہناں دیاں ملاقاتاں جاں گوشٹاں دے حال تے اوہناں دی بانی دے معنی سنبھال کے رکھے جان تاں جوادہناں دے چیلے تے معتقد اوہناں توں چائن مناریاں داکم لین۔ دوجی ضرورت سی عام مسلم تے ہندو جتنا نوں پرانیاں سنسکرت تے فارسی چیزاں دیاں ترجمیاں راہیں مذہب وچ پکا کرنا۔ اوہناں دیاں تعلیم داسیان کرن۔ نالے عام لوکاں دے دل بہلان لئی اوہناں نوں پرانیاں لڑائیاں تے پرانیاں نویاں پریم کتھاواں توں جانو کرنا۔ سوائس کال وچ جنم ساکھیاں تیار ہوئیاں، بچن اکٹھے کیٹے گئے، گوشٹاں رچیاں جاں اُلٹائیاں کھیاں، پر مارتھ لکھے گئے۔ ہندوواں دیاں کتاباں جیکوں یوگ و ششٹ، گیتا، بھاگوت، اُپنہداں، ہنگل پُران دے ترجمے ہوئے۔ پھر کچھ قصے ترجمائے گئے۔“ (5)

مغللاں دے عہد وچ نوشہ گنج بخش (1605-1691ء) (6) ورگی ہستی سامنے آؤندے نیں جیہناں دے وعظ، نصیحت نال دو لکھ دے نیزے لوکاں نے اسلام قبول کیتا۔ نوشہ گنج بخش ہوراں نے لوکائی نوں سمجھان لئی کجھ وعظ پنجابی نثر وچ لکھے، جیہناں وچوں چھہ ہن تیک سامنے آچکے نیں۔ ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد دے اُدم پاروں نوشہ گنج بخش دی حیاتی تے فن بارے بہت کجھ لکھیا لکھدا اے۔ ایس لئی صرف اک وعظ وچوں نمونہ دے کے ای اگے ٹرنے آں۔

”بابا! جے توں واٹ سچی سدھی، سولی، سوکھی سائیں والیاں دی ملیں تاں کدے

نہ تھریں تے کدے نہ تھریں۔ ایہ واٹ سائیں والیاں نال ملیاں، سچے ساتھ
رلیاں، سچیاں گلاں سُنیاں کجھیاں، سچیاں دے آکھے لگ ٹریاں چلیاں لہدی
ہے۔“ (7)

سکھ گوروں دیاں جنم ساکھیاں ہون یاں گوشاں، گوروں دے حکم نامے ہون یاں ٹیکے
ایہناں سکھ لکھتاں دے زبان برج بھاشا دے نیڑے تے پنجابی توں بہت دور دکھائی دیندی اے پر
نوشہ گنج بخش تیک اپڑ کے پنجابی اپنا نکھیڑواں رنگ ظاہر کردی اے۔

”مواعظ نوشہ“ توں بعد جیہڑی اہم ترین نثری لکھت سامنے آؤندی اے۔ ایہ ”رسالہ
بوہل نماز“ اے۔ جیہدے لکھاری حافظ برخوردار رانجھانیں۔ ایہہ 1176ھ دے نیڑے تیزے
دی لکھت بنیا جاندا اے۔ ایہدے وچ نماز بارے فقہ دے مسئلے دے گئے نیں۔ زبان نکسالی اے پر
تحریر وچ ادبی حسن دی کمی اے۔ جیہد اکارن دسدیاں ڈاکٹر اختر جعفری لکھدے نیں۔

”تحریر وچ ادبی سہمن ایس لئی گھٹ اے پئی اوس نے زیادہ توں زیادہ معلومات
اکٹھیاں کرن دی کوشش کیتی اے۔ جویں ترے پایاں تے اک ٹوپا سٹخاں دا،
سنتاں اندر وضو دے ترے۔“ (8)

ایہدے بعد فقہ دے کھیتر وچ ای نثر دی اک ہور کتاب ”پکی روٹی“ سامنے آؤندی
اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک موجب ایہ اٹھارویں صدی دے اخیر یاں انھویں صدی دے شروع دی لکھت
اے۔ (9) ایس وچ اسلامی فقہ دے 47 مسئلے بیان ہوئے نیں۔ نمونہ دیکھو:

جے کوکھے توں بندہ کس داہیں؟ توں آکھ جی! خدا تعالیٰ دا! (10)

انھویں تے ویہویں صدی دے مڈھ وچ ”پکی روٹی“ نوں انتاں دی آدرملی تے ماپے
بڑے فخر نال دسدے سن کہ ساڈی دھی قرآن پاک دے نال نال ”پکی روٹی“ وی پڑھی ہوئی اے۔
ایسے ماننا دانتیجی کہ انگریزی عہد وچ بہت ساریاں روٹیاں لکھیاں گئیاں۔ پکی روٹی کلاں دے
نال نال مسی روٹی تے مٹھی روٹی ورگیاں کتاباں وی سامنے آئیاں۔

سکھ عہد وچ ای عیسائی مشنریاں اپنے مذہب دے پرچار تے اپنی سیاسی لوڑاں پاروں
پنجابی زبان ول دھیان دتا۔ اوہناں جتھے پنجابی زبان سکھن دی لوڑ پوری کرن لئی پنجابی لغتاں تیار
کروائیاں۔ گرائمر اچھوایاں۔ اکھان تے محاورے سکھ کیتے۔ لفظی تے قواعد تے کم کیتا۔ لوک

گیت تے لوک قصے سُن کے لکھے تے لکھوائے۔ او تھے تخلیقی نثری لکھتاں تے ترجمے ول وی دھیان دتا گیا۔ انگریزاں دے پنجاب اُتے قبضے توں بعد عیسائی مشنریاں پنجابی نثر نوں نویاں صنفاں نال جانو کروایا۔

پنجابی دا پہلا ناول ”جیو تر ودی“ نامعلوم لکھاری (1882ء) توں اڈا اوہناں 100 دے نیڑے تیرے تیرے کہانیاں وی لکھیاں۔ بائبل دیاں مورتاں تے کہانیاں (1877ء) پنجابی دا پہلا باقصیر کہانی پراگاسی۔ عیسائی مشنریاں ولوں ای پہلا ناول ”ملکہ استر“ انہویں صدی دے اخیر وچ لکھیا گیا۔ گورونائک دیاں جنم ساکھیاں توں بعد جیونی دے کھیترو وچ وی اہم ترین کتاب ”جیون پُتک یسوع مسیح“ وی عیسائی مشنریاں ولوں 1892ء وچ لکھی گئی۔ سفرنامہ نما لکھت ”ایشاء دی سیر“ (1898ء) وچ سامنے آئی جیہوں ڈاکٹر گورچرن سنگھ عرشی پنجابی دا پہلا سفرنامہ کہندے نیں۔ تخلیقی نثر دے نال نال عیسائی مشنریاں اپنے مذہب دے پرچار لئی کئی کتاباں ترجمے کر کے وی چھپوائیاں۔ ایہ ترجمے پنجابی نثر نوں پکیاں بنیاداں تے کھلارن لئی میہ پتھر ثابت ہوئے۔ ترجمہ لکھتاں وچ ناول ”مسیحی مسافر دی یاترا“ (1844ء) وی ذکر جوگ اے۔ ایس ناول دے کردار وی پنجابیاں دے ناواں ورگے جویں اندھیر سنگھ، اُچیت سنگھ، بدھو سنگھ، کرپادی می تے جیو جی کردتے گئے سن۔ (11)

انگریزاں 1849ء وچ پنجاب تے قبضہ کیتا پر کسے وی نویں تہذیب دا اثر فوراً لوکاں تے نہیں پیندا۔ پندرہ ویہ سال کسے وی حقیقت نوں قبولن لئی ہتھ تان نہیں ہوندے پر عیسائی مشنریاں دیاں ادبی کاوشاں، تعلیمی نظام دی تبدیلی تے انگریزی زبان تے ادب پڑھن ول لوکاں دے رجحان پاروں پنجابی ادب نے وی چولا بدلایا۔ پہلاں ساڈے ہاں شاعری پر دھان سی۔ مذہبی لکھتاں تے حکمت دیاں کتاباں تیک شعراں وچ لکھیاں جاندیاں سن۔ ہن ہولی ہولی نثر ول دھیان دتا جان لگ پیا۔ ڈاکٹر پرمد ر سنگھ تے دو جیاں موجب:

”ناول تے ایس دیاں کئی ڈنگیاں، کئی کہانی دے کئی روپ، ناولک ساہت دے کئی نویں انگ آد بالکل اجوکے سسے دی کاڈھ ہن۔ ایسے طرحاں ناول وارنک وچ لیکھ، جیونیاں تے سفر نامے داروان وی چلیا آتے کئی پرکار دے نمند ہوند وچ آئے ہن۔ کھونج تے ساہت آلوچنا دی ایسے سیمیں ہی ودھیرے پر پھلت ہوئی ہے۔“ (12)

ایہ سچ اے کہ انگریز عہد وچ پنجابی زبان نویاں نثری صنفاں نال جانو ہو چکی سی۔ ناول

کہانی، سفر نامے، کھوج، پرکھ تے دوجیاں صفحاں دیاں دھڑا دھڑ کتاباں آ رہیاں سن پر مسلمان لکھاری اے جی ایہناں نویاں نثری صفحاں توں دور سن۔ ویہویں صدی دے پہلے ادھ وچ جدوں بھائی کاہن سنگھ ناہا، گور بخش سنگھ، لعل سنگھ ککلا اکالی، ڈاکٹر پرمن سنگھ، ہیرا سنگھ درد، ڈاکٹر شیر سنگھ، ڈاکٹر ہر دت سنگھ دھلوں، پیارا سنگھ صحرائی، تارا سنگھ تے ڈاکٹر رام سنگھ ورگے لکھاری لنڈن، امریکہ، جاپان، روس، فرانس تے دوجے یورپی ماکاں دے دے سفر اں بارے وڈے وڈے سفر نامے لکھ رہے سن۔ مسلمان اودوں وی سفر نامے منظوم کر رہے سن۔ ایہناں 47 سالاں وچ گورکھی وچ ویہہ نثری تے فارسی لپی وچ صرف دس منظوم سفر نامے آئے۔ ایہناں دساں وچوں وی صرف مولوی دلپذیر بھیروی، حافظ فضل الدین، نور بیگم تے مولوی نور حسین گرجا کھی دیاں کتاباں ای سفر نامے دے سبھے تقاضے پورے کر دیاں نیں۔

1947ء توں پہلاں دی نثر تے جھات ماریے تاں مسلمان لکھاریاں دانشری کم نہ ہون دی برابر اے۔ پھنکل ڈرائے، کہانیاں، مضمون تے ہور تک سک چھپیا لہجہ اے۔ ریڈیو توں رفع پیر زادہ تے اک ادھ ہور لکھاری دے ڈرائے نشر ہوئے۔ میراں بخش منہاس دے ناول ”جٹ دی کرتوت“ تے اک ادھ ہور نثری کتاب توں اڈ فارسی رسم الخط وچ چھپیاں سبھے کتاباں دے لکھاری سکھیاں عیسائی سن۔ مسلماناں دے ایس دور وچ پنجابی نثر توں دور ہون دے کئی کارن سن تے سمجھناں تے گل بات کیتی جاسکدی اے پر فیرا سیں اپنے موضوع توں ہٹ جاواں گے۔

پاکستان بن توں بعد ہولی ہولی جذباتی کیفیت مکی۔ لوک حیاتی ول پرتے، دوجیاں ہتھیتاں دے نال نال پنجابی ادب دیاں گھاٹاں تے کیاں وی دیاں۔ 1951ء وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے اُدم نال مہینہ وار ”پنجابی“ دا مڈھ بھجھاتے شاعری دے نال نال نثر ول وی دھیان دتا جان لگا۔ کہانی، ناول، ڈرامہ، سفر نامہ، انشائیہ، سیرت نگاری، قرآن پاک دے ترجمے تے تفسیراں، تنقید تے تحقیق نثر دے ہر کھیت وچ کم ہون لگا۔ جیویں جیویں ویلا گزریا، پنجابی لکھاریاں دے اُدم نال شاعری وانگ نثر دا گھیراوی موکلا ہوندا گیا۔

تخلیقی صفحاں وچوں افسانہ تے ناول اوہ صفحاں نیں جیہناں ول ساڈے لکھاریاں سبھ توں پہلاں دھیان دتا۔ 1898ء وچ بھائی ویر سنگھ دا ناول ”سندری“ چھپیا۔ ایہدے بعد گورکھی وچ تے کئی ناول چھپے پر 1947ء تیک فارسی لپی وچ صرف دو ناول میراں بخش منہاس دا ”جٹ دی

کرتوت“ تے جوشوا فضل الدین دا ناول ”منڈے دامل“ ای دسدے نیں۔ آزادی توں بعد دو جیاں صفاں وانگ ناول ول وی ہولی ہولی دھیان دتا جان لگا۔ 1947ء توں 1970ء تک دے 23 سالوں وچ صرف چار ناول ”برکتے“، ”دیواتے دریا“، ”ٹھیڈا“ تے ”سانجھ“ ای چھپ سکے۔ (13) برکتے تے ٹھیڈا ناولوں افضل احسن رندھاوا دا ”دیواتے دریا“ تے سلیم خاں گی دا ”سانجھ“ فنی تے فکری طور تے کافی بہتر ناول سن۔ اگلے ویہہ سالوں (1971-1990) وچ 31 ناول چھپے۔ (14) ایس دور دے ناولوں وچ فنی تے فکری حوالے نال اک نواں پن تے تازگی وی سی تے ویلے دیاں سبھ ادبی لہراں دی ترجمانی وی۔ 1991ء توں 2014ء تک دے باقی سالوں وچ تخلیق ہوئے ناولوں دی گنتی سٹھ دے نیڑے تیزے اے۔ ایس دور وچ 30 ناول ایجیہ وی نیں جیہڑے گورکھی توں لپی بدل کے چھاپے گئے یاں دنیا بھر دیاں زبانوں وچوں ترجمہ ہوئے۔ انج ایہناں باقی سالوں وچ چھپے ناولوں دی گنتی 90 توں ودھ ای بن دی اے۔ ایس عہد دا ناول فنی تے فکری طور تے وی پختہ اے تے نویں نویں تجربے وی دکھائی دیندے نیں۔ منشیاد دا ناول ”ٹاواں ٹاواں تارا“ جے ناول نگاری دے فن دیاں حیراں نوں چھوہ رہیا اے تاں نذیر کہوٹ دے ”واہگا“ جیہے ضخیم ناول وی سامنے آئے۔ افضل احسن رندھاوا تے فخر زمان دے بعد ایس عہد وچ فرزند علی تے میر تنہا یوسفی ایجیہ لکھاری نیں جیہناں معیار ول وی دھیان دتا تے مقدار ول وی۔

پنجابی افسانہ انگریزی ادب دے اثر پٹھ ای پنجابی وچ پرچلت ہويا۔ کرپال سنگھ کیسل موجب جدید حوالے نال پنجابی نثر دی پہلی کتاب ”پنجابی بات چیت“ (1975ء) بن دی اے جیہڑی شردھارام پھلواری نے انگریز افسراں تے اہلکاراں نوں پنجابی پڑھان تے پنجابی رھتل دا جانو کران لئی افسانوی ڈھنگ وچ لکھی۔ (15)

پنجابی افسانے دی مدھ دی گل کردیاں ڈاکٹر شہباز ملک لکھدے نیں۔

ویہویں صدی دے دو جے دھا کے وچ کلما کالی تے گور بخش سنگھ نوں باقاعدہ پنجابی

افسانہ دے موڈھی پاروں جانیاندا اے۔“ (16)

1928ء وچ جوشوا فضل الدین نے پنجابی رسالہ ”پنجابی دربار“ لائل پور توں کڈھنا شروع کیتا

جس نال ہور لوکاں دارحجان وی افسانے ول ہويا پر جوشوا فضل الدین نے آپوں وی بہت جاندار افسانے

لکھے۔ ڈاکٹر فاخرہ سلطانی موجب 1933ء وچ اوہناں دا کہانی پراگا ”ادبی افسانے“ چھپیا۔ (17)

پاکستان بن توں پنجابی افسانے وی ترقی ول مہاراں موڑیاں۔ 1947-70 پنجابی افسانے چھپن دی رفتار گھٹ ای رہی۔ نواز دا مجموعہ ”ڈونگھیاں شاماں“ پاکستان بن توں بعد پہلی کتاب سی۔ ایہدے بعد رفعت، آغا اشرف، اختر سلیمی، نسیم اشرف علی تے حنیف چودھری دے افسانوی مجموعے سامنے آئے۔ (18)

ایہناں 23 سالوں وچ بھادویں افسانیاں دے گھٹ مجموعے چھپے پر افسانہ لکھن دی تعداد دن بدن ودھدی رہی۔ ایہو کارن سی کہ 1971-1980ء تیک پنجابی افسانے دیاں پنجی کتاباں سامنے آئے۔ (19) اگلے دس سالوں یعنی 1981-90ء تیک ایہ تعداد دونی ہوگی (20) تے اج پنجابی وچ چھپے افسانوی مجموعیاں دی گنتی چار سو دے نیڑے اڑ چکی اے۔

ہن اک گھٹ عمر والی تے مہنگی صنف سفر نامے دا کجھ ویروا کرنے آں۔ رسالیاں وچ سفر نامے چھپن دا ندھ تاں 1952ء وچ ای بکھ گیا سی، جدوں مولانا غلام رسول مہر دا سفر نامہ مہینہ وار پنجابی وچ چھپیا سی تے ہن تیک پنجاہ دے نیڑے تیزے نکے وڈے سفر نامے اخباراں تے رسالیاں وچ چھپ چکے نیں، جیہناں وچ عطا الحق قاسمی (تہران دا سکھ پیپ)، سید سبط الحسن ضیغم (دلی یاداں دے جھروکھے وچوں)، احمد سلیم (چھوڑ آئے اوہ گلیاں)، جمیل احمد پال (فیراوی لندن، فیراوی میں)، اقبال زخمی (ہر سال رہواں آؤندا) تے فاروق ندیم (جلا وطن) دے سفر نامے معیار دے حوالے نال سلاہن جوگ نیں۔ اخباراں تے رسالیاں توں ہٹ کے گل کرے تاں پہلا سفر نامہ اعجاز الحق دا ”یورپ توں چیونگم دے نال“ بن دا اے جیہڑا 1975ء وچ شائع ہویا۔ فیر سلیم خاں گمی ہوراں ”دیس پردیس“ دی شکل وچ اک چنگا سفر نامہ 1978ء وچ چھپوایا۔ مزاح، ادبی چاشنی تے حسن بیان ایس سفر نامے دے خاص گن نیں۔ 1980ء وچ محمد اسماعیل احمدانی دا سفر نامہ ”پیت دے پنڈھ“ چھپیا۔

اگلے دس سالوں یعنی 1981-90ء تیک چھپن والے سفر نامیاں وچ سجاد حیدر پرویز دا ”ویندئیں وگدیں“ ممتاز حیدر ڈاہر دا ”پکھی واس“، نعیم ثاقب دا ”نہے بھار مسافراں“ احمد سلیم دا ”جھوک راٹھن دی“ سامنے آئے۔ ویہویں صدی دے آخری دھاکے وچ ست سفر نامے چھپے۔ جیہناں وچ عبدالباسط بھٹی دا ”کوکدے پنڈھ کرلاندے پاندھی“، سہیل انجم دا ”گوتم دے دیس“، ڈاکٹر شہباز ملک دا ”میریاں بھارت پھیریاں“، سید طارق ممتاز دا ”کوئی دن مان مسافر“، ملک ارشد

حسین داراکا پوشی دی چھاں، جہانگیر مخلص دا ”پندھیڑو“ تے حمید اُلفت ملغانی دا ”پاندھی پچھاں وائیں نکاں“ شامل نیں۔

ایس سارے ویروے نوں سامنے رکھ کے اسیں کہہ سکے آں کہ اپنے مُدھ یعنی 1975ء توں 2000ء تیک دے پنجنی سالوں وچ صرف چوداں سفر نامے ای چھپے سن جد کہ پچھلے پندرہ سالوں وچ چھپن والے سفر نامیاں دی تعداد تیبہ دے نیڑے اے۔ جیہناں وچ اقبال زخمی تے جمیل پال دے دو دوتے پروفیسر عاشق رحیل دے پنج سفر نامے وی شامل نیں۔ ایہناں وچوں ست سفر نامے جج دے حوالے نال لکھے گئے نیں۔ جج دے حوالے نال سامنے آون والے سفر نامیاں دے لکھاری حفیظ تائب، اقبال زخمی، حیدر زماں حیدر، دلشاد احمد چن، محمد رمضان طالب تے اثر انصاری فیض پوری سمجھے شاعر نیں۔ پنجابی نثر دے چنگے مستقبل دا ایس توں وڈا ثبوت ہوو کہ ہوسکدا اے کہ دیہویں صدی دے مُدھ وچ شاعر سفر نامے منظوم کر رہے سن تے اکہویں صدی دے مُدھ وچ شاعر وی نثری سفر نامے لکھ رہے نیں۔

اساں ہن تیک پنجابی نثر دیاں کجھ تخلیقی صنفاں تے مستقبل دے امکانات بارے مختصر گل کہیتی اے۔ ایہناں توں اڈ دو جیاں صنفاں ول وی جہات ماریے تاں سانوں پنجابی نثر دا سفر دنوں دن اگے ای اگے ودھدا دکھائی دیندا اے۔ اج پنجابی وچ رسالے وچ چھپ رہے نیں تے اخبار وی۔ پنجابی نثر دے ودھاء وچ کتاباں نوں ایوارڈ تے انعام دین والے ادارے وی اپنا بھرواں کم کر رہے نیں۔ جس توں پریرنا پا کے ساڈے لکھاری ہر سال کوئی نہ کوئی نویں کتاب سامنے لیاؤندے ای رہندے نیں۔ ایہ سارے حالات پنجابی نثر دے چنگے مستقبل دی دس پاؤندے نیں تے سانوں آس اے کہ ہن اوہ دن دور نہیں جدوں کلاسیکی شاعری وانگ اسیں پنجابی نثری لکھتاں تے وی مان کر سکاں گے۔

حوالے

- 1- پنجابی ساہت دی اُتپتی تے وکاس، ڈاکٹر پرمندر سنگھ تے دو بے لدھیانہ۔ لاہور بک شاپ، دسواں ایڈیشن، ص 66
- 2- ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور سردار ہرکشن سنگھ ماڈرن پبلی کیشنز، میکلوڈ روڈ، سن، ص 30-31
- 3- پنجابی ساہت دی اُتپتی تے وکاس، اگ
- 4- موہن سنگھ دیوانہ، ڈاکٹر: پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور، سردار ہرکشن سنگھ، ماڈرن پبلی کیشنز، سن، ص 24-25
- 5- ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، ص 120
- 6- ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد: حضرت نوشہ گنج بخشؒ احوال و آثار، مکتبہ نوشاہیہ سنگھوئی، جہلم 2009ء، ص 132,75
- 7- مواعظ نوشہ، ص 47 -8 اختر جعفری، کھوج 15-16، ص 81
- 9- شہباز ملک، ڈاکٹر، گوڑ، 1985ء، ص 53
- 10- پکی روٹی، شہباز ملک (مرتب)، لاہور، 1973ء، ص 45
- 11- ڈاکٹر گورچرن سنگھ عرشی، پنجابی بھاشا تے ادب نوں عیسائی مشنریاں دی دین، مطبوعہ کھوج 15-16، ص 126-130
- 12- ڈاکٹر پرمندر سنگھ تے دو بے، پنجابی ساہت دی اُتپتی تے وکاس، ص 315
- 13- نسرین مختار، پنجابی ناول دار ارتقاء، لاہور، پاکستان پنجابی ادبی فکری سانجھ، 2010ء، ص 13
- 14- ایضاً، ص 40,122
- 15- کرپال سنگھ کیسل (مدیر)، پنجابی ساہت دا اتہاس (بھاگ دو جا)، پٹیالہ بھاشا و بھاگ، 1972ء، ص 43
- 16- شہباز ملک، ڈاکٹر، گوڑ، لاہور تاج بک ڈپو، 1985ء، ص 208
- 17- فارخہ سلطانہ، پنجابی وچ کی کہانی دار ارتقاء۔ تحقیقی جائزہ، (مقالہ لی ایچ ڈی)، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، 2009ء، ص 105
- 18- شہباز ملک، گوڑ، ص 211
- 19- فارخہ سلطانہ، پنجابی وچ کی کہانی دار ارتقاء۔ تحقیقی جائزہ، ص 161
- 20- ایضاً، ص 208-210

